

Pr. conf. dr. Ionel Ene,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, Galați

TAINA SFÂNTULUI MASLU ÎN CONTEXT ISTORIC ȘI LITURGIC

Abstract: Sin has consequences for the whole of creation, who sighed as Creator until the coming Redeemer. Time elapsed between the fall and incarnation was one of preparing humanity to receive the Messiah, and the search for God, for all peoples. Every nation has glimpsed something of what was to be the fullness of time. But the Saviour Christ coming into the world gave unrest and answered all human searches. Among the many answers mention the work of God to man through the power of Holy Communion. Sacrament of Holy Unction they emerged from Christian antiquity, is usually committed in the Divine Liturgy and enriching time, reaching from the first millennium in its current form.

Keywords: Mystery, Maslu, oil, priest, church.

Anul 2012 este, prin excelență, invitat să fie martorul aducerii aminte, a fixărilor, precizărilor, nuanțării dar și oficierei tainei Sf. Maslu, pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română. Și aceasta în virtutea faptului că Sf. Sinod al BOR a închinat întregul an cinstirii, pătrunderii, înțelegerii și primirii duhovniceștilor daruri, ce sunt împărtășite prin oficierea acestei taine.

Este un lucru îndeobște cunoscut că uleiul a fost folosit din vechime, la mai toate popoarele, fie pentru darurile sale terapeutice, fie ca un simbol religios. Se folosea sub formă de ungere, pentru sfințirea, consacrarea persoanelor sau a lucrurilor, sau pentru a vindeca bolnavii. Se întâlnește la egipteni, greci, romani, precum și la diverse popoare din America, Africa și Australia. Se întâlnește obiceiul de a unge trupurile morților cu ulei sau de a așeza în morminte vase de ungere, pe care grecii le numeau ληκυθοι, pentru folosul morților. În Australia, rudele și prietenii mortului se ungeau cu un ulei provenit din descompunerea

cadavrului¹. În alte locuri ungera se făcea cu uleiul amestecat cu cenușa morților (indienii olandezi, Africa sau America de Nord).

La mai multe popoare, nou-născutul era frecat cu ulei. Se obișnuia observarea aceleași ungeri înainte sau după căsătorie și în alte împrejurări grave sau critice ale vieții umane, sau înaintea unor ceremonii religioase, ca pregătire pentru acestea. În Grecia antică o astfel de ungeră avea loc înainte de consultarea oracolelor. Pentru sărbătoarea lui Dionysos, în Grecia, oamenii care aduceau taurul sacru la templu se ungeau cu ulei.

Obiceiul ungerii regilor este întâlnit la semiți ca și la vechii egipteni, la azteci și hinduși. Un rege al Ciprului trimitea faraonului Egiptului ulei pentru a-și unge corpul său. Grecii și romanii ungeau pietrele sacre, iar în Grecia erau unse chiar și statuile zeilor. În taina Sf. Maslu elementul esențial este tot uleiul, alături de apa sfințită și făină, toate înveșmântate în rugăciune.

Taina Sf. Maslu este definită astfel de pr. Stăniloae: „*În Taina Maslului se împărtășește credinciosului bolnav în chip nevăzut harul tămăduirii sau ușurarea durerii trupesti, al întăririi sufletești și al iertării de păcatele rămase după mărturisire, prin ungera cu untdelemn sfințit, însoțită de rugăciunile preoților*“². Părintele Stăniloae s-a mulțumit să afirme că „*practicarea ei în timpul apostolilor, deci provenirea ei prin apostoli de la Hristos însuși, e atestată în Epistola lui Iacob: **De este cineva bolnav, să cheme preoții Bisericii și să se roage pentru el, ungându-l cu untdelemn în numele Domnului. Și rugăciunea credinței va mântui pe cel bolnav și-l va ridica pe el Domnul, iar de va fi făcut păcate se vor ierta lui***“ (V, 15), folosindu-se de propria sa autoritate normativă a credinței. Cercetând izvoarele istorice lucrurile sunt ceva mai delicate, deoarece, ca taină, Sf. Maslu nu este menționat nici de Sf. Ioan Damaschinul în a sa Dogmatică.

Departate de a reuși să refaceam traseul istoric complet al devenirii și cristalizării tainei Sf. Maslu, ne propunem să urmărim unele mențiuni ale rugăciunii pentru cei bolnavi și folosirii actului liturgic al ungerii cu ulei sfințit al acestora.

1. Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, 1925, vol. VI, col. 2777.

2. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 3, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1978, p. 202.

Să mai precizăm, încă de la început, că taina este percepută diferit în Biserica Apusului, față de Biserica Răsăritului: pe când în ortodoxie Sf. Maslu se săvârșește *de obște*, tuturor credincioșilor, în anumite perioade liturgice din an, dar și în particular, bolnavilor și nu numai, în Biserica Apusului nu se săvârșește decât *in extremis*, la sfârșitul vieții pământești a creștinului, fiind cunoscută sub denumirea de *extrema unctio*. Din nefericire, referitor la această taină, ne deosebim atât doctrinar cât și istoric. În catolicism vorbim despre **extrema unctio**, învățătură ce a fost formulată abia la Sinodul de la Ferrara-Florența, la 29 noiembrie 1439, în decretul lui Eugeniu al IV-lea către *Armenieni*. A fost reluată învățătura, dezvoltată și definită în cele trei capitole și patru canoane ale sinodului de la Trident, din sesiunea a XIV-a, din 25 noiembrie 1551³. Deciziile sinodale, se specifică în *Dicționarul de Apologie al credinței catolice*, se sprijineau pe mai vechi *declarații autentice ale Bisericii*. Sunt amintite, în acest sens, *o decretalie a lui Inocențiu I, către Decentius în 416; scrisoarea lui Clement VI către Catolicosul Armeniei în 1351; două declarații ale Sf. Oficiu asupra binecuvântării uleiului infirmilor, în 1611 și 1842; propoziția 48 a decretului Lamentabili asupra interpretării textului de la Iacob V, 14 și, în sfârșit, declarația din 1906 asupra formei suficiente pentru validitate și folosire în caz de necesitate*⁴.

Administratorul, în catolicism, este doar preotul, după canonul 4 de la Trident, după cum era practica universală, stabilită încă de la Inocențiu I, a cărui scrisoare (greșit înțeleasă de Beda Venerabilul, în particular, ce a creat câteva ezitări) învăța că până și simplii credincioși pot *a se folosi* de această taină – *sacrament*, în sensul de a o primi, dar că numai preotul și, din anumite rațiuni, episcopul pot să o administreze.

Materia (Inocențiu I, Florența, Trident, cap. I) este *undelemnul binecuvântat de episcop*: Sf. Oficiu a declarat că un simplu preot nu ar putea, *chiar în caz de necesitate*, să împlinească această binecuvântare; un astfel de act săvârșit de preot nu ar fi valid. Aceasta este practica latină.

În biserica de Răsărit preotul este cel ce binecuvântează de regulă uleiul înainte de a administra taina și această practică a fost recunoscută

3. A. d'Ales, *Dictionnaire Apologetique de la Foi Catholique*, vol. I, Paris, 1914, col. 1868.

4. *Ibidem*, col. 1869.

ca validă și legitimă de papii Clement al VIII-lea și Benedict al XIV-lea, sancționată de un sinod ținut la Mont-Liban, în anul 1736 și alte sinoade ale greco-catolicilor.

Forma esențială este după declarația din anul 1906: *Per istam sanctam unctionem indulgeat tibi Dominus quodquid deliquisti*, formulă menționată la Florența, la Trident și folosită peste tot în Biserica catolică, începând cu secolul al XVII-lea. Formula răsăriteană: *Părinte Sfinte Doctorul sufletelor și al trupurilor...* este mai dezvoltată dar în esență acoperă fondul celei apusene. Nu înseamnă că nu întâlnim formule diferite, în fond și formă, între Apus și Răsărit, în timpurile primare ale Bisericii. Unicul element esențial și comun al tainei, indiferent de poziția geografică ori de timp, este o rugăciune a preotului pentru cel bolnav (Iacob V, 14), rugăciune pe care Biserica a determinat-o în detaliu pentru administrarea nu doar îngăduită ci și validă a tainei în diferitele rituri.

Practica răsăriteană este criticată de apuseni, fiindcă taina Sf. Maslu se administrează și celor sănătoși fizic, ceea ce ar contraveni cuvintelor Sf. Ap. Iacob. În realitate, abia cu începutul secolului al XII-lea au apărut tendințe de a administra Taina Sf. Maslu ca *extrema unctio*, adică la *ultima suflare*, iar forma răsăriteană de a fi împărtășită atât suferinșilor sau bolnavilor trupești cât și celorlalți se bazează pe faptul că boală este înțeleasă într-un cadru mai larg, adică există boală trupească, dar există și boală sufletească, iar Taina se administrează pentru vindecarea atât trupească cât și sufletească, știind că, nu de puține ori, neputințele trupești sunt consecințe firești ale celor sufletești. Ea se săvârșește ori de câte ori se simte nevoia duhovnicească.

Cât privește *extrema unctio* este și ea repetabilă, cel puțin atunci când planează amenințarea morții (Trident cap. 3, Clement VI). În practică (Clement VI impune această practică) cel mai adesea nu s-a repetat. Biserica însă a reglementat cazurile când se poate repeta și de câte ori. În evul mediu întâlnim prescripții prin care ritualul era repetat în timp de șapte zile consecutiv⁵.

Instituirea. Problema cea mai delicată este legată de instituirea tainei de către Mântuitorul Hristos. Până în secolul al IX-lea mărturiile sunt destul de firave și puține.

5. A. d'Ales, *Dictionnaire Apologetique de la Foi Catholique*, vol. I, col. 1870.

Sf. Scriptură, în afară de pasajul de la Iacob, nu face vreo mențiune a tainei, dar se cunoaște din vechime, din epoca apostolică chiar, faptul că ungera cu untdelemn sfințit era folosită de obicei împreună cu punerea mâinilor. Este greu de precizat acum și în stadiul actual al cercetărilor, momentul istoric al structurării tainei Sf. Maslu. Este important de menționat totuși că gnosticul Teodot, ucenic al lui Valentin, vorbește despre *ungere*, după cum va reține Clement Alexandrinul, dar actul liturgic făcea referire la botez⁶. El vorbește despre un dublu botez, unul sensibil, dat de apă și altul spiritual dat de Sf. Duh și capabil de a stinge focul nematerial. Era vorba apoi de pâine și ulei ce erau sfințite tot prin puterea Sf. Duh, fiind înveșmântate cu o *putere pneumatică* – *δ υ ν α μ ι ζ πνευματικης*. Aici ar fi de înțeles **pâinea euharistică și uleiul hristic**, ce sunt comparate cu apa botezului⁷.

Începând cu secolul al III-lea informațiile sunt mai numeroase, dar sunt cu referire la taina ungerii cu Sf. Mir⁸.

Poate cea dintâi mențiune, referitoare la o practică a sfințirii untdelemnului pentru bolnavi, ce trebuie reținută, este dată de Sf. Ipolit Romanul. Astfel, *Tradiția apostolică* a Sf. Ipolit Romanul recomandă episcopului să binecuvânteze **uleiul mistic** sau încă (și mai corect după copti) *uleiul mulțumirii* – *ε υ χ α ρ ι ζ τ ι α*⁹. Exista și un alt ulei, păstrat separat de primul, pe care episcopul trebuia să-l exorcizeze de toate duhurile rele și care se numea *uleiul exorcizat*. Un diacon îl purta pe acesta, stând de-a dreapta preotului, în timp ce un alt diacon, cu ulei mistic, ședea la stânga. Catehemenul se lepăda de Satan, preotul îl ungea cu ulei exorcizat, după care avea loc mărturisirea credinței și botezul. După botez, deasupra vasului în care a fost botezat, nou venitul în Biserică era uns cu uleiul mistic. Urma punerea mâinilor de către episcop. Dar tot la el întâlnim și altă mențiune: în paragraful consacrat bolnavilor, constatăm că nu este vorba de o ungere cu ulei,

6. Clement Alexandrinul, *Excerpta*, LXXXI, în *PG*, vol. IX, col. 969, apud Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie*, vol. XII; 2, col. 2116.

7. Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archeologie...* vol. XII, 2, col. 2116.

8. În acest sens a se vedea diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei – Canonul Apostolic al primelor secole*, Deisis/Stavropoleos, Sibiu, 2008, p. 731-732.

9. A se vedea pe larg în diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei...* p. 575. Rugăciunea completă este „*Ca sfințind acest ulei, să dai, Dumnezeule, sănătate celor ce se ung cu el și gustă din el. Așa cum ai uns împărați, preoți și profeți, tot așa să dea tuturor celor ce gustă din el și se folosesc de el întărire și sănătate*“.

ci de o binecuvântare specială dată uleiul în timpul messei și o aluzie făcută spre cei bolnavi. Mai explicit este Sf. Ipolit într-unul din canoanele sale, în care se menționează *ungerea cu ulei* a celor bolnavi, pentru care există *oleum orationis*¹⁰. El face precizarea că, doar **în caz de necesitate**, „*dacă nu este prezbiter, diaconul să dea bolnavilor semnul (signum) cu râvnă, și după ce va fi dat cât e necesar, când va fi primit ceea ce se împarte, să mulțumească și să le consume acolo*”¹¹. Mențiunea făcută de Ipolit ne duce cu gândul că realitatea trebuie să se fi conturat cu mult timp înainte, fără a putea face precizarea de era privită ca taină ori simplă binecuvântare. În *Constituțiile apostolice*, cartea a VIII-a, apare de asemenea o rugăciune de binecuvântare a apei și a uleiului pentru însănătoșiri.

Culegerea liturgică – Evchologionul lui Serapion de Thmuis¹², mort puțin după jumătatea secolului al IV-lea († 362), are cele mai vechi formule liturgice, printre care mai multe rugăciuni pentru bolnavi. Astfel, este o *rugăciune pentru untdelemnul bolnavilor*¹³, una *pentru bolnavi* și o a treia pentru *punerea mâinilor peste bolnavi*¹⁴. Credem că alternativa : *sau pentru pâine și pentru apă*, este o adăugire ulterioară și pentru faptul că rugăciunea nu vorbește decât despre ulei, în care se cere un spor sau eficacitate trupească și sufletească. Este o invocare, în care Dumnezeu Tatăl este numit și Mântuitor: „*Te chemăm pe Tine, Cel ce ai toată puterea și stăpânirea, Mântuitorul tuturor oamenilor, Tatăl Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, și ne rugăm să trimiți din ceruri peste acest untdelemn o putere tămăduitoare, ca să fie pentru cei ce se ung sau gustă din aceste făpturi ale Tale spre depărtarea a toată boala și neputința, spre antidot al oricărui demon, spre izgonirea oricărui duh necurat, spre alun-*

10. Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie*, vol. XII, 2, col. 2784.

11. Diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei*...p. 583.

12. Ed. Funk, Paderbornm 1905, c. 26, p. 191.

13. Este demn de precizat faptul că în A. d'Ales, *Dictionnaire Apologetique de la Foi Catholique*, vol. I, se face precizarea că, inițial rugăciunea era numai pentru binecuvântarea untdelemnului, iar ulterior au fost adăugate și alte cuvinte titlului, în sensul că ar fi *pentru pâine și apă*. Acest lucru îl întâlnim și în traducerea românească a diac. Ioan I. Ică jr. *Canonul ortodoxiei*..., p. 866, fără precizarea că sunt și cuvinte adăugate ulterior. În traducerea românească titlul este *Rugăciunea pentru untdelemnul bolnavilor sau pentru pâine și pentru apă*.

14. Ele pot fi citite astăzi în limba română la diac. Ioan I. Ică jr., *Canonul ortodoxiei*, p. 866, 868 și 871.

garea oricărei fierbințeli și tremur și a oricărei neputințe, spre har bun și iertarea păcatelor, spre leac al vieții și mântuirii, spre sănătatea și întregirea sufletului, trupului și duhului, spre înzdrăvenire desăvârșită... “. Rugăciunea se deosebește de cea legată de sfințirea sau binecuvântarea uleiului pentru botez, iar celelalte două rugăciuni pentru cei bolnavi, deși au ceva în comun, se deosebesc prin felul în care erau rostite, una ca simplă invocare, cea de a doua și prin punerea mâinilor, gest liturgic ce se păstrează, în contexte specifice, până astăzi..

În *Constituțiile Sfinților Apostoli prin Clement* (Antiohia, cca 380)¹⁵ întâlnim o *rânduială despre apă și untdelemn a apostolului Matei*, în care, după ce se fac precizări legate de săvârșitor, se redă rugăciunea: „*Doamne Savaot, Dumnezeuul puterilor, Creator al apelor și Dăruitor al untdelemnului, Îndurat și Iubitor de oameni, Cel ce dai apă spre băutură și curăție, și untdelemn să veselească fața omului (Ps. 103, 15) spre veselia voioșiei (Ps. 44, 8.16), Însuși și acum prin Hristos sfințește apa aceasta și untdelemnul pentru numele celui ce le-a adus și dă-i putere să producă sănătate, să alunge bolile, să pună pe fugă demonii, să păzească casa și să alunge orice uneltire prin Hristos nădejdea noastră (Tim. 1, 1), prin Care Ție fie slavă, cinste și venerare în Sfântul Duh în veci. Amin*“¹⁶

O rugăciune de sfințire a untdelemnului pentru bolnavi găsim și în **Testamentul** sau *cuvintele pe care înviind din morți Domnul nostru le-a spus sfinților Săi apostoli și care au fost scrise în opt cărți prin Clement Romanul, ucenicul lui Petru* (Siria, începutul secolului V)¹⁷, în care se face precizarea: „*Dacă preotul sfințește untdelemn pentru vindecarea celor ce pățimesc, punând înaintea altarului vasul acela să spună cu supunere așa: Doamne Dumnezeule, Care ne-ai dat Duhul Mângâietor, Domn, nume mântuitor, neclintit, Care se ascunde de cei nebuni și se descoperă înțelepților; Hristoase, Care ne-ai sfințit pe noi, Care ai făcut înțelepți cu îndurarea Ta pe slujitorii Tăi, pe care i-ai ales prin înțelepciunea Ta, Care ne-ai trimis cunoașterea Duhului Tău prin sfințenia Ta când ne-ai dat puterea Duhului Tău; care ești tămăduitorul oricărei boli și suferințe, Care ai dat darul vindecării celor ce s-au făcut prin Tine vrednici de acel dar,*

15. Diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei...*, p. 597-834.

16. *Ibidem*, p. 759.

17. *Ibidem*, p. 800.

*trimite peste untdelemnul acesta, care e preînchipuirea arvunei Tale, plinierea îndurării Tale celei binefăcătoare, ca să-i slobozească pe cei chinuiți, să-i vindece pe cei bolnavi și să-i sfințească pe cei ce se întorc când vin la credința Ta; că puternic și slăvit ești în vecii vecilor*¹⁸. În această lucrare deja este prezentată Mirungerea ca taină distinctă¹⁹

Faimoasa scrisoare a papei **Inocențiu I** către *Decentius*, din anul 416, nu este cu nimic mai prejos pentru fixarea disciplinei romane, referitor la taina Sf. Maslu. Prin ea papa permite credincioșilor bolnavi să primească ungera *de sancto oleo chrisimatis quod ab episcopo confectum non solum sacerdotibus sed et omnibus uti christianis licet, in sua aut in suorum necessitate ungendum*. Această ungeră este refuzată păcătoșilor, ca și celelalte sacramente – taine²⁰.

Viața Sf. Hypatius (scrisă între 447-450, Bardenhewer) relatează că sfântul, preocupat de soarta celor bolnavi, avertiza pe superiorul său, căci acela era preot, că el ungea pe cei bolnavi cu **ulei sfințit, consacrat**²¹.

Uleiul binecuvântat pentru întrebuințarea zilnică. Dacă până acum am văzut că în Biserica Apusului uleiul se binecuvântează de Biserica în joia patimilor, ritualul obișnuit actual conține și o *binecuvântare simplă a uleiului* – *Benedictio olei simplicis*, care se compune dintr-un exorcism asemănător exorcismului pentru sfințirea apei și o rugăciune cu aluzie la efectele acestei taine: *ut dei, qui hoc oleo, quid in tuo nomine benedicimus, usi fuerint, ab omni languore, omnique infirmitate, atque cunctis insidiis inimici liberentur*²².

Deosebit de importantă este și mărturia dată de *cel mai vechi Evchologion bizantin: Barberini graecus 336*, care urcă până la jumătatea secolului al VIII-lea. Aici întâlnim o diferențiere clară între Sf. și Marele Mir și untdelemnul pentru cei bolnavi. De altfel, întâlnim un capitol special, intitulat *Rugăciuni pentru bolnavi*, cu cinci rugăciuni pentru aceștia, dintre care ultimele două sunt speciale pentru *untdelemnul bolnavului*²³. Prima rugăciune *pentru binecuvântarea untdelemnului bolnavului* este aproxi-

18. *Ibidem*.

19. *Ibidem*, p. 827.

20. Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie*, vol. VI, 2, col. 2785.

21. *Acta Sanctorum*, 17 iunie, c. 1, n. 9, p. 313.

22. Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie* vol. VI, 2, col. 2786.

23. Diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei...*, p. 996-998.

mativ aceeași cu cea de la sfințirea untdelemnului de la Taina Sf. Maslu de astăzi: „Doamne, Cel ce cu mila și cu îndurărilor Tale (Ps. 102, 4) tămăduiești zdrobirile (Ps. 59, 2) sufletelor și ale trupurilor noastre, Însuți, Stăpâne, sfințește untdelemnul acesta, ca să fie celor ce se vor unge din el spre tămăduire și spre izbăvirea de orice suferință, boală trupească și întinarea a trupului și a preasfânt Numele Tău. Că al Tău este a ne milui și a ne mântui pe noi, Dumnezeu nostru, și Ție slavă (înălțăm, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, acum și pururi și în vecii vecilor. Amin)²⁴. Menționăm de asemenea că prima rugăciune pentru bolnavi este cea care astăzi se rostește la ungerea credincioșilor cu untdelemn sfințit, la sfârșitul tainei, sau după fiecare Evanghelie și rugăciune, când Sf. Maslu se săvârșește la casa bolnavului.

Aproximativ în aceeași perioadă rânduiala tainei Sf. Maslu a fost îmbogățită cu canonul lui Arsenie, iar secolul XI a definitivat textul liturgic, așa cum avea să se impună în întreg Răsăritul creștin.

Să menționăm că în *Mărturisirea Ortodoxă* a Sf. Petru Movilă taina este bine definită, ca cea de a șaptea a Bisericii, precizându-se: „Maslul care este rânduit de la Hristos, de vreme ce când trimetea pre ucenicii săi, câte doi, **ungea cu untdelemn pre mulți bolnavi și-i tămăduia. După aceea besereca au luat obicei untdelemnul acela să facă, care să vede den poslania sfântului Iacov, care zice: **Bolește cineva întru voi? Chiamese preoții biserecii și să se roage pentru dânsul, ungând pre el cu untdelemn, în numele Domnului: Și ruga credinței va mântui pre bolnav și-l va scula pre el Domnul, măcară și păcatele de va fi făcut, ertase-vor lui****²⁵.

Cum societatea umană în general și cea românească în special, trec prin teribila criză morală, cunoașterea câtorva repere istorice, dar și liturgice ale tainei Sf. Maslu sunt binevenite, atât pentru a înțelege mai clar profunzimea și bogăția darurilor, cât, mai ales, pentru participarea cu toată dăruirea la oficierea tainei.

24. *Ibidem*, p. 997.

25. Petru Movilă, *Mărturisirea Ortodoxă*, ed. Junimea, Iași 1996, care este de fapt o reeditare a ediției Mitropoliei Bucovinei, București, 1942, îngrijită de pr. Nicolae M. Popescu și diac. Gheorghe I. Moisescu, după textul românesc imprimat la Buzău în anul 1691, pe vremea vlădicăi Mitrofan de Huși, cu osteneala traducerii lui Radu și Șerban Greceanu. p. 260.